

Maribel Serra. Documentalista i historiadora

Els tresors del rellotge

Normalment els tresors són objectes magnífics, luxosos, únics, cars..., però hi ha tresors que surten de les escombraries i que són veritablement valuosos. Sovint, les deixalles d'una casa, d'un mas, d'un castell o d'un antic campament aporten més informació històrica que no pas una joia. Quan em van parlar de les troballes fetes enmig de la brutícia acumulada darrere del rellotge del Monestir de Santes Creus que s'estava restaurant, la meva tafaneria es va posar en marxa.

Es tracta d'un gran rellotge de fusta policromada al qual li manca el mecanisme. Està penjat a la paret de la nau dreta de l'església, just damunt de la porta per on els monjos accedien a l'església des del dormitori, per fer les pregàries preceptives de la nit. No us puc dir de quan és perquè no se sap amb seguretat. Entre els segles XVI i XVII. La restauració, entre d'altres coses, ha documentat actuacions i decoracions d'èpoques diferents.

Els primers dies, les restauradores van dedicar el seu temps a netejar la gran quantitat de porqueria acumulada darrere el rellotge, en una cavitat que dona a una porta, ara cegada, i que devia assegurar l'accés per al manteniment de la maquinària. Val a dir que no fou una tasca agradable. Entre la brutícia, majoritàriament excrements de rats, es van localitzar una sèrie de fragments d'objectes diversos.

Aquests fragments poden ajudar a datar quan es va cegar la porta, però també parlen de petits moments de vida dels habitants del monestir.

Van trobar-hi trossets de carbó (portats des del dormitori?), canyes i trossos de margalló, una sola d'avarca, cordes i... les joies de la corona: cartes de naips estripades per la meitat (algú les va llençar per por de ser descobert o perquè se n'havia cansat?), una carta manuscrita

As d'oros i rei d'espases, naips trobats al rellotge de Santes Creus. Fotografia: Maribel Serra.

Naips de la col·lecció del Museo Fournier de Naipes de Álava, impreses amb la tècnica de xil·lografia per Pere Rotxotxo en el segle XVII. © Museo Fournier de Naipes de Álava. DFA.

Rellotge situat a la paret sud del creuer de l'església del monestir de Santes Creus, recentment restaurat. (s. XVI-XVII). Fotografia: Elena Milà.

i un fragment de pergami. La lògica ens fa pensar que tot plegat ho poden haver portat allà les bèsties (rates i ratapaxets) per fer-hi niu, però, això sí, bèsties del segle XVI o XVII, segons una primera investigació ràpida.

Em vaig posar les piles per satisfer la meva curiositat.

Vaig entrellucar el contingut de la carta manuscrita amb l'ajut de la paleògrafa Montserrat Sanmartí. Es tracta d'una carta dirigida a fra Josep, ben segur monjo de Santes Creus. Francesc Puix li diu que està bé de salut i que vol que li enviï taronges a través del seu pare, que és el portador de la carta. Probablement Francesc Puix és parent de fra Josep, fins i tot m'atreveria a dir que podria ser el seu germà. I les taronges? Doncs a l'hort domèstic hi havia taronges o bé els monjos en gaudien de les que portaven de la seva granja de Xerta. La lletra és

difícilment adjudicable a una època determinada. Segons Sanmartí, "aquest tipus de lletra, personal, es repeteix molt al llarg del segle. Deixem-ho entre XVII i XVIII". Deducció feta després de la primera ullada d'una foto.

Hi havia també un petit fragment de pergami (segles XIII-XIV?) escrit a dues bandes. Lletre gòtica. Segons l'historiador Ramon Sarobe, es tractaria d'unes instruccions per a la litúrgia, potser per a la Pasqua, perquè hi ha la frase: "Expedi ut unus moriatur homo pro populo (convé que un sol home mori pel poble), pronunciades pel summe sacerdot Caifàs per justificar l'execució de Crist (Ev. de Joan 11)". No sembla que aquest tros de pergami estigui rosegat, sinó més aviat escapçat; ves a saber com es deuria trencar. En principi els pergamins eren objectes valuosos, i sovint es reutilitzaven escrivint al darrere o "esborrant" la lletra original per sobreescrivir-hi. Aquest ja no servia?

Els fragments "d'objectes menors": la sola d'avarca o les canyes i el margalló, lluny de ser insignificants, ens parlen d'una quotidianitat i d'un paisatge determinat. Esperem a veure si els arqueòlegs poden datar-los.

I hem arribat als naips. D'una estètica especial, diferent a les cartes de la baralla espanyola actual. Amb un as d'oros esplèndid. I unes lletres misterioses.

Tot i que no hi ha estudis extensos sobre la història dels naips, sí que hi ha bibliografia suficient per fer-ne una aproximació. Els especialistes no han pogut establir un origen determinat d'aquest joc: *Hi ha tantes teories com investigadors (...). No obstant això, el que sí que sembla acceptat de manera general és que aparegueren a l'Europa mediterrània, a mitjan segle XIV, i que van néixer com a objecte de luxe destinat a la cort.*¹

Fragments de naips, documents antics i altres objectes trobats a l'interior del rellotge. Fotografia: Maribel Serra.

Al segle XIV el joc de naips s'havia popularitzat suficientment perquè hi hagi referències documentals relacionades amb la seva prohibició. Els productors més importants foren francesos; tanmateix, al segle XVII hi havia una indústria d'arts gràfiques important a Barcelona. Els naips eren decorats a mà per artistes gràfics i, després, impresos i distribuïts pels impressors. Els especialistes estan d'acord a relacionar la decoració de les cartes amb l'aparició de l'ofici de les arts gràfiques, dels primers dissenyadors gràfics. Era, però, un material fràgil, i aquest és un dels punts interessants de la troballa de Santes Creus.

Els naips estaven fets d'una cartolina que, per aconseguir opacitat i consistència, s'obtenia mitjançant l'encolatge de no menys de tres fulls de paper més o menys gruixuts segons la qualitat del naip, que tendien a

esfullar-se amb la simple manipulació del joc. Aquest és el procediment de fabricació que trobem documentat al segle XVIII. Però pensem que ja devia ser utilitzat al segle XVI i fins i tot al XV, atès que es feia ús d'un sistema similar per obtenir el cartró de les relligadures dels llibres.²

L'èxit i la ràpida extensió del joc arreu d'Europa junt amb el fet que es tractava d'un joc en què s'apostava i, per tant, condemnat per l'Església, va fer que l'Administració hi trobés una font d'impostos: és allò de "si voleu fer una cosa *prohibida*, pagueu!" A casa nostra els jocs de naips estaven gravats pel Dret de Bolla, impost que originàriament gravava el comerç de teixits.³

Cada joc de cartes duia escrit el nom del comprador, que és qui havia de pagar l'impost. Sovint aquest nom era

el del representant o "home de palla" del veritable comprador, per tal de salvaguardar el seu bon nom. En el cas dels naips trobats a Santes Creus, podem observar unes lletres en dues cartes, al sis de copes i a l'as d'oros. Vaig fer la consulta al Museu Fournier de naips d'Àlaba i em van escriure:

A la vista de las imágenes que nos envía, los fragmentos parecen corresponder a una baraja del siglo XVII, impresa mediante xilografía y coloreada con trepas. Disponemos en nuestra colección de cartas muy similares del fabricante Pere Rotxotxo.

<https://apps.euskadi.eus/emsime/catalogo/autoria-rotxotxo-pedro-pablo/titulo-baraja-de-pere-rotxotxo/objeto-baraja/ciuVerFicha/museo-2/ninv-44508>

La rúbrica que aparece en el fragmento del 6 de copas se corresponde con la marca del arrendatario (o su representante) del impuesto o derecho de bolla.

Sería interesante que pudieran contar con un restaurador/a de papel que pudiera retirar la suciedad de la carta correspondiente al as deoros, para identificar correctamente al fabricante.

Així doncs, diverses pistes ens situen en un moment del segle XVII. Va ser aleshores quan es va tapiar l'escala que hi ha al darrere del rellotge? Procedien els fragments d'objectes i documents del dormitori dels monjos? No seria pas inversemblant. Els monjos jugaven a cartes? Jo diria que sí...

En tot cas, les investigacions continuen de la mà de l'arqueòloga Carme Subiranas. A veure què ens aportarà. Segur que detalls interessants.

Vull acabar aquest petit article amb el testimoni de les dues restauradores que van fer les troballes: Laia Duran i Núria Jutglar

La nostra feina com a conservadores-restauradores de béns culturals té com a objectiu vetllar i preservar el nostre patrimoni per fer-lo arribar a les generacions futures en les millors condicions i fidelitat històrica possibles.

En moltes ocasions tenim el privilegi d'accedir a indrets que ningú abans ha pogut veure o tocar, com és el cas de l'interior de la caixa del rellotge de l'Església del Monestir de Santes Creus. Durant tres setmanes vam fer la restauració de tot el conjunt: la neteja i aspiració, la fixació de la policromia en perill de despreniment, la neteja de tota la policromia i la reintegració cromàtica de les pèrdues per aconseguir una experiència completa per part de

Procés de restauració de la caixa del rellotge de l'església del monestir de Santes Creus. Fotografia: Maribel Serra.

l'espectador i la conservació del rellotge. I en la primera fase, quan retiràvem la runa i aspiràvem l'interior de la caixa, vam descobrir totes les restes posteriorment documentades. Anar trobant fragments de naips, documents antics i altres objectes entre pols, fustes, restes de runa... és un moment emocionant i molt satisfactori que complementa la nostra feina.

Com si es tractes d'una càpsula del temps construïda involuntàriament durant anys, vam trobar restes de materials de diversa naturalesa i objectes que ens porten a un altre moment de la vida del monestir, just aquell en què foren tapiades les portes que donaven accés a l'espai des del dormitori i la finestra de la teulada. ■

Descobreix El Pla de Santa Maria

■ VINE

■ PASSEJA

■ JUGA

■ OBSERVA

■ ENCERTA

■ GUANYA

DISPONIBLE EN Google Play

El Pla de Santa Maria

Download on the App Store

¹ Catàleg de la col·lecció de naips de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (1529 - 1988) Paloma Sánchez Matamoros, Esther Sarrà Martín. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona) 2018.

http://ajuntament.barcelona.cat/arxiuunicipal/arxiuhistoric/sites/default/files/catalog_colleccio_naips_ahcb_0.pdf

² IBIDEM

³ El dret es percebia, ja al segle XV, també sobre la venda de barrets, que cotitzaven a raó de 3 sous per lliura. Posteriorment, s'hi afegí la venda de naips. Segons FERNÁNDEZ DE PINEDO (1985), p. 128, els drets de bolla sobre els naips i els capells representaven, en el primer quart del segle XVIII, entre un 1,8 % i un 2,3 % del total recaptat. Duran i Pujol, Montserrat (2003) "Els arrendament dels drets de Bolla: un indicador vàlid per mesurar la producció i consum de teixits" Universitat de Barcelona.